

પશુપાલનમાં બેંસોનું મહત્વ અને તેની ખોરાકીય જરૂરિયાતનું આયોજન

સુરતી

મહેસાણી

જાફ્રાબાદી

બાંશી

આર્થિક સહયોગ : સુરતી બફેલો ભ્રીડર્સ એસોસિએશન ઓફ ગુજરાત યોજના

સામાન્ય રીતે પશુપાલકો ગાય—ભેંસને સાથે રાખીને સરખી માવજત અને ખોરાક પૂરો પાડતા હોય છે. પરંતુ તે યોગ્ય નથી. કારણ કે ભેંસ એ અલગ વર્ગ (જાતિ/પ્રજાતિ) નું પ્રાણી છે. ભેંસની દેહધાર્મિક કિયા ગાયથી તદ્દન જુદી પડે છે. આથી સ્વાભાવિક રીતે જ ભેંસના ખોરાક બાબતે વિશેષ કાળજી લેવામાં આવે તો તેનો સીધો ફાયદો પશુપાલકને જ મળી રહે છે. ભેંસની કેટલીક ખાસિયતો નીચે દર્શાવેલ છે, જે ભારત અને ગુજરાત પ્રદેશની જોગોલિક અને આખોહવાના સંદર્ભમાં ભેંસોનું અનુકૂલન દર્શાવે છે તથા પશુપાલનમાં તેની અગત્યતા પ્રસ્તાવિત કરે છે.

- ભારત દેશ વિશ્વ માં દૂધ ઉત્પાદન ની દાણિએ પ્રથમ કર્મ બિરાજે છે. (૧૮.૭૮ કરોડ ટન)
- ભારત દેશમાં કુલ પશુધન ની વસ્તી (વર્ષ ૨૦૧૮ ની ગણતરી મુજબ) ૫.૮૮ કરોડ હતી. જે પૈકી ૧૮.૧૩ કરોડ ગાયો, ૧૧.૦૨ કરોડ ભેંસો તથા ૬.૫૧ કરોડ ઘેટાં સાથે વિશ્વ માં પ્રથમ કર્મ બિરાજે છે.
- વિશ્વમાં ભેંસોની કુલ વસ્તી ૨૦.૭ કરોડ છે, તે પૈકી ૧૧.૦૨ કરોડ ભારતમાં છે, તથા ૮૭.૭૪ લાખ વસ્તી ગુજરાતમાં છે. (હાલ ગુજરાતમાં ભેંસોની વસ્તી ૧.૦૫ કરોડ છે)
- તેરી ઈન્ડિયા ની સાતમી આવૃત્તિ માં દર્શાવ્યા મુજબ, ભારત દેશ એ “Buffalo Nation” (ભેંસો ના દેશ) તરીકે ઓળખી શકાય. વર્ષ ૧૮૫૧ થી ૨૦૧૨ સુધીમાં, ભારતના દુધાળ પશુઓની વસ્તી માં ભેંસોનું પ્રમાણ ૨૮% થી વધીને ૪૩% થયું છે. દેશના કુલ દૂધ ઉત્પાદનમાં ૫૩% ફાળો ભેંસના દૂધનો છે.
- ભેંસનું વેતરનું સરેરાશ દૂધ ઉત્પાદન ૧૪૦૦ કિ.ગ્રા. ગાણી શકાય. (ભેંસો ની મુરાહ, નીલી-રાવિ તથા જફરાબાદી જેવી નસલ વેતરનું ૨૦૦૦ કિ.ગ્રા. સુધી દૂધ આપે છે); જે સંકર ગાયોના ૨૨૦૦ કિ.ગ્રા. અને બિનવર્ગીકૃત ગાયોના ના ૬૦૦ કિ. ગ્રા. દૂધ ઉત્પાદન ની સરખામણીએ ઘણું સારું ગાણી શકાય કારણકે, ભેંસના દૂધ માં ફેટ ના ટકા લગભગ બમણા હોય છે.
- એક અંદાજ મુજબ ડેનિક દૂધ ઉત્પાદન ક્ષમતા, દેશી ગાયો, શંકર ગાયો તથા ભેંસોની ડેનિક દૂધ ઉત્પાદન ક્ષમતા અનુકૂમે ૩.૮૫, ૭.૮૫ અને ૬.૮૪ કિ.ગ્રા. હોય છે. બકરી ની દૂધ ઉત્પાદન ક્ષમતા ૦.૪૫ કિ.ગ્રા. ફેન છે.
- ગાયની સરખામણીએ ભેંસની વસ્તીના પ્રમાણમાં દૂધ ઉત્પાદનમાં ફાળો વધારે છે. વર્ષ ૨૦૧૦ મુજબ ગાયની વસ્તી વિશ્વની સરખામણીએ ભારતમાં ૧૨.૫ ટકા હતી, તે દૂધ ઉત્પાદનમાં ૮.૪ ટકા હિસ્સો આપી હતી. જ્યારે ભેંસોની વસ્તી પદ.૭ ટકા છે, તે દૂધ ઉત્પાદનમાં ૬૭.૪૫ ટકા ફાળો આપે છે. અર્થાત ગાયોનો ફાળો ૪૩ ટકા છે, જ્યારે ભેંસોનો ફાળો પદ ટકા છે તેમ કહી શકાય. બાકીનો હિસ્સો ઘેટાં—બકરાનો છે.
- ભેંસો માં ગાય ની જેમ કોસ બિલ્ડિંગ (સંકરણ) થઈ શકે નથી, પરંતુ પ્રોજની ટેસ્ટિંગ પ્રોગ્રામ દ્વારા પસંદગી કરેલ સિદ્ધ નર (સાંધ) નો કૃત્રિમ વીર્યદાનમાં ઉપયોગ કરીને ઓલાદ સુધારણા વડે દૂધ ઉત્પાદન વધારી શકાય.
- ગુજરાત રાજ્યમાં ભેંસોની ૮૭.૭૪ લાખ વસ્તી હતી, તે પૈકી વધારે સંખ્યા મહેસાણી ભેંસો (૩૩.૭૦ લાખ) ની, ત્યારબાદ સુરતી (૧૫.૫૭ લાખ), જફરાબાદી (૧૪.૭૦ લાખ) તથા બની (૫.૨૫ લાખ) હતી, અને બિનવર્ગીકૃત ભેંસોની સંખ્યા ૧૮.૫૨ લાખ હતી. અર્થાત આશરે છ કરોડની માનવ વસ્તીની સરખામણીએ, લગભગ દર છ વ્યક્તિને એક ભેંસની સંખ્યા (ગુણોત્તર) આવે છે.
- છેલ્લા કેટલાક વર્ષોમાં ગુજરાતના પશુધનમાં, ખાસ કરીને ભેંસો ની વસ્તીમાં વધારો થયો છે તે નોંધનીય બાબત છે. તાઢેતરની માહિતી મુજબ હાલ ભેંસોની વસ્તી વધીને ૧.૦૫ કરોડ થઈ ગઈ છે. (૧.૫૭ લાખ નો વધારો). જો કે હજુ પણ દેશમાં ગુજરાતનો ૮૩.૨૦ લાખ ટન દૂધ ઉત્પાદન સાથે ચોથો કમાંક આવે છે. આથી આપણા રાજ્ય માં દૂધ ઉત્પાદન વધારવા માટે હજુ ઘણા પ્રયત્નો કરવાની જરૂર છે.
- ભેંસોની કુલ સતત ભ્રીડ (નસલ) પૈકી ૪ (સુરતી, મહેસાણી, જફરાબાદી તથા બની) સારી ઓલાદો ગુજરાતમાં જ છે.
- ગાયોની સરખામણીએ ભેંસો નિઝ કક્ષાનો ચારો ખાઈને પણ સારું દૂધ ઉત્પાદન આપી શકે છે. ગાય કરતા ભેંસ રેસાવાળો ખોરાક પ થી ૭ ટકા વધારે ક્ષમતાથી પચાવી શકે છે. તથા ખોરાકનું દૂધમાં રૂપાંતર કરવાની ક્ષમતા ૪ થી ૫ ટકા વધારે હોય છે. ભેંસોનું રહેઠાણ પણ ઓછી સુવિધા વાળું હોય તો ચાવે, તદઉપરાંત

તેમની વિષમ આબોહવા માં ટકી રહેવાની ક્ષમતા પણ સારી હોય છે. વિવિધ રોગો સામે રોગપ્રતિકારક ક્ષમતા પણ વધારે હોય છે.

- ભેંસો વિષે કેટલીક માન્યતાઓ જેવી કે: પ્રજનન ની બાબત માં અનિયમિત હોય છે. ઉનાળાની ઋતુ માં વેતરમાં આવતી નથી. બે વિયાશ વચ્ચે નો ગાળો વધારે હોય છે. પ્રથમ વિયાશ ની ઉમર વધારે હોય છે. બચ્ચાઓનો મૃત્યુદર ઊંઘો હોય છે, વિગેરે બાબતો માં ખાસ તથ્ય નથી કારણકે, વૈજ્ઞાનિક ધોરણો સંશોધન ઉપરથી સાબિત થયેલ છે કે જો ખોરાક તથા વ્યવસ્થાકિય પરિબળો આદર્શ રીતે જાળવવામાં આવે તો આ પ્રશ્નો મહદું અંશે નિવારી શકાય છે.

ગાય ની સંખામણી ભેંસ ની શરીર રચના, પ્રજનન અને દૂધ ઉત્પાદન ની ખાસિયતો:

ક્રમ	વિગત	ભેંસની ખાસિયતો
શરીર રચનાની ખાસિયતો		
૧	શરીરનો રંગ	ભૂરાશ પડતો કાળો અથવા ઘડું કાળો
૨	શીંગડા નો આકાર	ચપટા અને ઔંકા ધરાવતા
૩	ખૂંધ	હોતી નથી
૪	ગળાના ભાગે ગોદડી જેવી રચના	આવી રચના હોતી નથી
૫	શરીર પરના વાળ	લાંબા અને બરછટ
૬	શરીરમાં પરસેવાની ગ્રંથિઓ	ઓછી સંખ્યામાં અને ઓછી કાર્યક્ષમ હોવાથી, ઉનાળામાં ભેંસો વધુ તાણ અનુભવે છે
૭	પાણીની જરૂરિયાત/ નવડાવવું	દરરોજ નવડાવવા કે નદી તળાવમાં ધમારવાથી પ્રજનન તથા ઉત્પાદન ક્ષમતામાં હક્કારાત્મક સુધારો થાય છે.
૮	દૈનિક સૂકા ચારાની જરૂરિયાત	શરીરના વજનના ૩.૦ ટકા
દૂધ ઉત્પાદનની ખાસિયતો		
૯	આઉ/ આંચળની ની રચના	શિથિલ, અનિયમિત કે શંકુ આકારના
૧૦	દોહતી વખતે પગ બાંધવા	પાછલા પગ બાંધી રાખવા ની જરૂર પડતી નથી
૧૧	દૂધ ઉત્પાદન	દૈનિક ૫-૬ લિટર
૧૨	દૂધનો રંગ	સફેદ
૧૩	દૂધમાં સરેરાશ ફેટના ટકા	૬.૫ થી ૮%
પ્રજનન ક્ષમતાની ખાસિયતો		
૧૪	વિયાશ/સંવર્ધન માટેની ઋતુ	મોટાભાગે વિયાશ ચોમાસામાં જોવા મળે છે તથા શિયાળાની ઋતુમાં પ્રજનન ક્ષમતા વધારે જોવા મળે છે.
૧૫	અંડપીડ ની રચના	નાના, ચપટા, અનિયમિત આકારના.
૧૬	સગર્ભાવસ્થા ગાળો	૩૧૦-૩૧૧ ટિવસ (દસ માસ, દસ ટિવસ)
૧૭	ફણ્ણુપતા ના પ્રશ્નો	ઋતુભીનતા તથા ઊથલા મારવા ના પ્રશ્નો વિયાશ બાદ તથા ઉનાળા ની રૂતુ માં વધારે જોવા મળે છે.

આથી નીચે ભેંસ વર્ગના વિવિધ તબકકાઓને અનુસાર ખોરાકની જરૂરિયાત વિષે ચર્ચા કરવામાં આવી છે. આશા છે કે આ માહિતી ખાસ કરીને ભેસો સાથે સંકળાયેલ પશુપાલકોને ઉપયોગી થશે.

ખોરાક વિષે સામાન્ય માહિતી :

ભેંસ ને તેના શરીર ના વજનના ૩.૦ થી ૩.૫ % સૂકા તત્વો (ડ્રાઇ મેટર) મુજબ ખોરાક ની જરૂર પડે છે. દા.ત. ૪૦૦ કિ.ગ્રા. વજનની ભેંસ ને ૩ % લેખે ૧૨.૦ કિ.ગ્રા. સૂકા તત્વોની દૈનિક જરૂર પડે છે. જે પૈકી ૧૦-૧૨ કિ.ગ્રા. લીલો ચારો, ૫-૬ કિ.ગ્રા. સૂકો ચારો તથા ૨ થી ૩ કિ.ગ્રા. ખાણા-દાણા દ્વારા પૂરી પાડી શકાય (લીલો તથા સૂકો ચારા નો ગુણોત્તર ૬૭:૩૩ રાખી શકાય). ઉપરાંત ૨૫ ગ્રામ મીઠું તથા ૫૦ ગ્રામ મિનરલ મિક્રો આપવું

પડે. લીલા ચારા પૈકી ઉ કિ.ગ્રા. કઠોળ વર્ગ નો (દા.ત. ચોળી, ગુવાર, ૨૪કો.વિ.) તથા ઉ કિ.ગ્રા. ધાન્ય વર્ગ નો ચારો (દા.ત. લીલી બાજરી, મકાઈ, જુવાર), આપી શકાય. સૂક્ષ્માચારા માં જુવાર બાટુ, મગફળી કે તુવેર ગોતર અથવા ડાંગર પરાળ, ઘઉં નું કુવળ કે બાજરી ના પુળા ઉપલબ્ધતા મુજબ સંયોજન આપી શકાય તો સારું. તદઉપર રાંત ભેસોને ૨૪ કલાક પૂરતું ચોખ્યું પાણી પીવા માટે મળી રહે તેવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

આ જરૂરિયાત માં ભેસની ઉમર, વજન, જાતિ (નર કે માદા), દેહધાર્મિક કિયા નો તબક્કો (અર્થાત સગર્ભા અવસ્થા, વિયાણ નો તબક્કો, વેતર ની સંખ્યા, દૂધ ઉત્પાદનની માત્રા, તથા વાતાવરણ (અતુ-ગરમી, ઠંડી ની અસર) મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. આથી ખોરાકની માત્રા તથા ગુણવત્તા વિષે ધ્યાન આપવું જરૂરી છે.

પાણીની જરૂરિયાત:

ભેસ માં અન્ય પશુ કરતાં પાણી (પીવા માટે તથા ખાસ કરીને ઉનાળાની અતુમાં શરીર ઠંડુ રાખવા માટે) ની જરૂરિયાત વિશેષ કાળજી માગી લે છે. બચ્ચા, વોડકીઓ (હિફર/ જોટા/ પાડીઓ) તથા પુષ્ટ ભેસોની પાણીની જરૂરિયાત કમશા: ૧૦-૧૨ લિ., ૨૦-૨૫ લિ. અને ૫૦-૬૦ લિ. જેટલી હોય છે. જે ૨૪ કલાકમાં આશારે સાત ભાગમાં વહેંચી શકાય (દિવસે ૪ વખત અને રાત્રે ૩ વખત). દુધાળ ભેસની ૧ લીટર દૂધ ઉત્પાદનની, સામે ગ્રાં થી ચાર લીટર પાણીની વધારે જરૂર પડે છે અર્થાત, ૮ થો ૧૦ લિટર દૂધ આપતી ભેસ ને દૈનિક ૮૦-૧૦૦ લિ. પાણી પીવડાવવાની જરૂર પડે છે.

ગરમીની અતુ (ઉનાળા માં) ખોરાક-પાણી અંગેની કાળજી :

ઉનાળામાં કુદરતી વાતાવરણમાં ભેસો નદી તળાવ કે ભીની માટી વાળા ખાબોચિયામાં ભેસી રેહવાનું પસંદ કરે છે. ભેસોને અંગેજીમાં “Water Buffalo” કહે છે. અર્થાત “પાણીમાં રહેનારી ભેસ”. આથી ઉનાળામાં ઉપર જણાવ્યા મુજબ તેની દેહ ધાર્મિક કિયા સારી રીતે જળવાઈ રહેતે મારે ગરમી થી રક્ષણ આપવું અતિ અગત્યાનું છે. ચરવા જતી ભેસોને સવારે ૧૦ વાગ્યા પહેલા અને સાંજે ૫ વાગ્યા પછી ચરવા મોકલવી જોઈએ. ગરમી થી તેને રક્ષણ આપવા માટે બપોર ના સમયે જાડાના છાયાં નીચે રાખવી. શક્ય હોય તો ભીના કંતાન કે ખસટટી રહેઠાણ ની આસપાસ બાંંવી. પાણી છાંટવાના કુવારા કે પંખાની વ્યવસ્થા પડ્યા કરી શકાય. દિવસમાં બે થી ગ્રાં વખત નવડાવવાની /ધમારવાની કાળજી રાખવી. ઉપર જણાવ્યા મુજબ પીવા માટે સ્વચ્છ જળ ની પૂરતી વ્યવસ્થા કરવી.

બચ્ચાની ખોરાકની જરૂરિયાત :

સામાન્ય રીતે ભેસના બચ્ચાનું જન્મ સમયે વજન ૨૫ -૩૦ કિ.ગ્રા. હોય તો પ્રથમ ચાર દિવસ માટે કરાદું (ખોરું / ખરાદું) શરીરના વજનના દસ ટકા અર્થાત ૨.૫ થી ૩.૦ લિ. પ્રતિ દિન, નાણ થી ચાર ભાગમાં પીવડાવી શકાય. પ્રથમ ખરાદું જન્મ બાદ અર્ધા કલાકમાં જ પીવડાવવું મુખજ જરૂરી છે. તેથી બચ્ચાને માતા તરફથી રોગ પ્રતિકારક શક્તિ મળી રહે. કરાટામાં સુપાચ્ય પ્રોટીન તથા રેચ્યક તત્વો હોવાને લીધે બચ્ચાનું પેટ સાફ થાય છે તથા શરૂઆતનો વૃદ્ધિ દર સારો રહે છે. ત્યાર બાદ ન્રાણ માસ સુધી વજનના દસ ટકા મુજબ દૂધ પીવડાવી શકાય છે. જો કે બચ્ચાની પંદર દિવસની ઉમર પછી દૂધને બદલે “મિલ્ક રિપ્લેસર” અથવા “કાફ સ્ટાર્ટર” જેવો ખોરાક આપવાનું આયોજન થઈ શકે, તો દૂધની બચ્ચતી આર્થિક રીતે પશુપાલકને વધારે ફિયદો થાય છે. પંદર દિવસ પછી કુમ્ભો લીલો ઘાંસચારો તથા પલાણેલું દાડા આપવાથી બચ્ચાને ને ખોરાક ખાવા ની ટેવ પડે છે તથા શારીરિક વૃદ્ધિ દર વધે છે. બચ્ચાના દાણમાં પ્રોટીન ૨૦-૨૨%, ફેટ ૨.૫-૩.૫%, રેસાવાળા પદાર્થો ૫-૬%, મિનરલ મિક્શર ૧-૧.૫% અને વિટામિન એ, ડીનું પ્રમાણ ૦.૦૦૫% હોવું જોઈએ. દૂધ પીવડાવ્યા બાદ મિનરલ મિક્શરથી બચ્ચાનું મો સાફ કરવાથી સ્વચ્છતા રહે છે તથા પોષણ મળે છે. આ ઉપરાંત સામાન્ય કાર્યો જેવાકે શિંગડા ડામચા, ખરી કાપવી, ઓળખ નંબર લગાવવો, ચરમની દવા પીવાચાવવી તથા ખરવા-મોવસા ની રસી આપ વી વિગેરે અગત્યાની કાર્યો પ્રથમ માસ દરમાન કરવા જોઈએ. બચ્ચાની તથા આસપાસ ના વાતાવરણી સ્વચ્છતા તથા યોય માવજત વડે સંકેર્ણ જાડા, ન્યૂમોનિયા, આફરો વિગેરે જેવા રોગો નિવારી શકાય છે. તથા બચ્ચા નો દૈનિક વૃદ્ધિ દર ૪૫૦-૫૦૦ ગ્રામ મેળવી શકાય છે.

ઉછર્તી પાડીઓ (હિફર) નો ખોરાક :

સામાન્ય રીતે આ ગાળામાં પશુ બિન-ઉત્પાદક હોવાથી પશુપાલકો દ્વારા નિષ્કાળજનો ભોગ બનતું હોય છે. અપૂરતો તથા હલકી ગુણવત્તાવાળો ખોરાક મળવાથી પશુનો વૃદ્ધિદર ધીમો પડે છે. યોગ્ય વજનના થવાથી ભેસ વેતર માં આવતી નથી. તેથી યોવનતા (જાત્યિય પુષ્તાના)એ આવવાની તથા પ્રથમ વખત સગર્ભા થવાની ઉમરમાં વધારો થવાથી, લાંબે ગાળે પશુપાલકોને મોટુ નુકશાન ભોગવવું પડે છે. આથી જો ઉપર દર્શાવ્યા

મુજબ સારો અને પૂરતો ખોરાક આપવામાં આવે તો સમયસર વિયાણ અને દૂધ ઉત્પાદન ચાલુ થવાથી સરવાળે પશુપાલકને જ ફાયદો થાય છે. ઉછરતી પારીઓનું એક, બે અને ત્રણ વર્ષની ઉમરે વજન આશરે ૧૦૦, ૨૦૦ અને ૩૦૦ કિ.ગ્રા. ગણવામાં આવે તો, ૫-૧૦, ૧૦-૧૨ અને ૧૨-૧૫ કિ.ગ્રા. લીલો ચારો તથા ખાઈ શકે તેટલો સૂકો ચારો અને દાડાની માત્રા ૫૦૦ ગ્રામ થી શરૂ કરી સગર્ભ અવસ્થા ના ત્રીજા તખબક્કા સુધીમાં વધારીને ૪ કિ.ગ્રા. જેટલી કરવી જોઈએ. તહુપરાંત અનુક્રમે ૨૫ થી ૬૦ ગ્રામ જેટલું મિનરલ મિક્સર અને ૧૫ થી ૨૫ ગ્રામ મીઠું પણ દરરોજ ખોરાકમાં આપવું જોઈએ. જેથી યોવનતાની, શારીરિક પુષ્ટતાની તથા પ્રથમ વિયાણની ઉમર ક્રમઃ ૨૦-૨૨ માસ, ૨૬-૩૦ માસ અને ઉદ્ધ થી ૪૨ માસ જેટલી રહે. આ ઉપરાંત નિયમિત ચરમ (કરમિયા) ની દવા આપવાથી આંતરિક પરોપણીઓ (ગોળ કૃમિ, પઢી કૃમિ અને યકૃત કૃમિ) નો નાશ થાય છે તથા બાબ્ય પરોપણીઓની દવા કરવાથી ઈતરરી, જુ, ચાંચડ, કથીરિ વિગેરેનો નાશ થવાથી ભેંસોને પરોપણી રોગોથી થતું નુકસાન અટકાવી શકાય છે અને ભેંસની તંહુરસ્તી જળવાઈ રહે છે. ખરવા-મોવાસા અને ગળસુંગા ની રસી ઉપરાંત બૃસેલ્લોસિસ (કસુવાવડ/તરવાઈ જવાનો/ચેપોગંભીરતનો રોગ) ની રસી પણ પારીઓને આપાવી ટેવી જોઈએ. નિયમિત હાયથો/ખરેરો કરવાથી પશુ શાંત અને માયાંનું સ્વભાવનું થાય છે. દેરેક પશુ વાડામાં સમયાંતરે દિવાલો, ગમાણ અને પાણીની કુરીઓ ને વ્હાઈટવોશ/ચુનાથી ધોળાંવનું જોઈએ તથા ફિનાઈલ જેવા જંતુ નાશકોનો ઉપયોગ કરીને માખી અને મણ્ણર જેવા જીવજંતુઓનો નાશ કરવો જોઈએ.

સગર્ભ ભેંસોનો ખોરાક :

સગર્ભાકાળના પાછળના ત્રીજા તખબક્કામાં ગર્ભનો વિકાસ ખૂબ જડપથી થતો હોય છે. વળી આ દરમ્યાન ઉછરતી સગર્ભા પારી (માદા) ના પોતાના શરીરનો પણ વિકાસ થતો હોય છે તેથી સારો સમતોલ પશુ આહાર ૨ થી ૨ કિ.ગ્રા. મળવો જરૂરી છે. વળી અનાજ અને કઠોળ વર્ગ નો મિશ્ર લીલો ચારો ૧૨ થી ૧૫ કિ.ગ્રા. મળવો જોઈએ. સૂકો ચારો ટુકડા કરીને તેમજ કઠોળ, વર્ગનું ગોતર ખાય નેટલું આપવું જોઈએ. દેનિક ૪૦ થી ૫૦ ગ્રામ ચોલેટેડ મિનરલ મિક્સર આપવાથી સગર્ભા પારીના પેટમાં રહેલા બચ્ચાનો અને પોતાનાં શરીર ના હાડકાનો વિકાસ સારો થાય છે. આમ સગર્ભાવસ્થા દરમ્યાન સારુ પોષણ મળે તો પારીના વિયાણ વખતે શારીરિક સ્થિતિ સારી રહેશે અને ચરબીનો સગ્રહ થશે, જેથી વિયાણ સમય ની તકલીફો જેવીકે, સુવા નાં રોગ, મેલી ન પડવી, માટી ખસી જવી વિગેરે તકલીફો ઓછી થશે; બચ્ચા તંહુરસ્ત જન્મશે અને તેથી જન્મ પછી તેના મૃત્યુરદમાં ઘટાડો થશે અને વિયાણબાદ ભેંસ નું દૂધ ઉત્પાદન સારુ જળવાઈ રહેશે. વિયાણ પછી પશુ વેતરમાં ના આવવું, લથલા મારવા વિગેરે તકલીફો પણ ઓછી થશે. વધારે અને સારી શુષ્ણવતા વાળા ખોરાક કરવાની પદ્ધતિ ને “સ્ટેમિંગ અપ” (Stemming up) પદ્ધતિ કરે છે. ગાભણાના સાત માસ પછી, સગર્ભા પારીને બીજી દૂઝણી ભેંસો સાથે બાંધવી જેથી એમને દૂઝણી ભેંસોનો ખોરાક, દેનિક કાર્યો, દોહન સમયનાં હલન ચલન અને અવાજો વગેરેથી પરિચિત કરી શકાય. વળી જ્યારે સમય મળે ત્યારે તેને હાથીયો (ખરેરો) કરવો. પાછળનાં પગ બાંધવા અને તેના આઉં તેમજ આંચણ ઉપર હાથ ફેરવવો. આ બધું પારીઓને દોહન કાર્ય વખતે થતી કામળીરીઓથી પરિચિત કરે છે. ખરેરા થી પારીઓમાં લોહીનું પરિભ્રમણ વધવાથી સ્ફૂર્તિ આવે છે. વળી આ સગર્ભા પારીની માણસ સાથે માયા વધે છે અને જેથી મારવાનો કે વગાડવાનો ભય રહેતો નથી. વિયાણના ૧૫ થી ૨૦ દિવસ અગાઉ મિનરલ મિક્સર આપવાનું બંધ કરવું. જેથી પેરાથાઈરોઇડ ગ્રંથિ સક્રિય બનતાં વિયાણ પછી સૂવા રોગ થવાની શક્યતાનાં ઓછી રહે તથા ખોરાકમાં મીઠા નું પ્રમાણ પણ ઘટાડવું અન્યથા શરીર અને આઉ ઉપર સોજા યકે છે.

દૂધાળ ભેંસોનો ખોરાક :

દૂધ આપતી ભેંસોને તેના શરીરના નિભાવ માટે અપાતા ૧ થી ૧.૫ કિ.ગ્રા. દાઢા ઉપરાંત દૂધના ૫૦% દાઢા વધારે (અર્થાત ૮ લિ.) દૂધ આપતી ભેંસો ને ૪ કિ.ગ્રા. વધારાનું દાઢા) આપવું. ઉપરાંત પશુ ગાભણ હોય તો ૧ થી ૧.૫ કિ.ગ્રા. વધારારે દાઢા આપવું, અર્થાત કુલ હી ૭ કિ.ગ્રા. દાઢા આપવું જોઈએ. તદ-ઉપરાંત અગાઉ દર્શાવ્યા મુજબ લીલો-સૂકો ચારો, મિનરલ મિક્સર, મીઠું અને પાણી પૂરી માત્રા માં આપવા જોઈએ. યુરિયા-મોલાસિસ ક્ષાર બ્લોક (ચાટકા) આપવાથી દૂધ અને ફેટ ઉત્પાદન વધે છે. ૮-૧૦ લિ. થી વધારે દૂધ આપતી ભેંસો ને ત્રણ વખત ખોરાક આપી શકાય છે (સવારે ૩૫%, બપોરે ૨૫% અને સાંજે ૪૦%). ભરદેલી મકાઈ દેનિક ૨૫૦ ગ્રા. નાં દરે ત્રણ માસ સુધી (મહિતમ દૂધ ઉત્પાદનનાં સમય સુધી) આપી શકાય તો વધારે સારું. સ્વચ્છ દૂધ ઉત્પાદનની કાળજી રાખવી (ભેંસની, દૂધ દોહનાર વ્યક્તિની અને આજુ-આજુનાં વાતાવરણની સ્વચ્છતા અંગેની કાળજી). પ્રથમ વેતરની અને નાના આંચણ વાળી ભેંસોને ચપટી પદ્ધતિથી દોષી શકાય. જ્યારે અન્ય ભેંસો ને હથેળી ની મદદથી દોહવું, પરંતુ અંગુઠી વાળીને મુદ્દીથી ના દોહવું જોઈએ.

પાડાઓનો ખોરાક :

સામાન્ય રીતે સર્વિસ આપતા (પ્રજનન માટે ઉપયોગમાં લેવાતા) પાડાઓ (સાંઢ) ના ખોરાકમાં ઉમર અને વજન મુજબ પૂરતા પ્રમાણમાં લીલો-સૂકો ચારો, દાશ (૪ થી ૬ કિ.ગ્રા.), મિનરલ મિક્સર, મીહું, પાણી ઉપરાંત ચરબી યુક્ત આહાર અને પ્રજીવકો (વિટામિન એ, ડી, ઈ અને કે) હોય તેવો પૂરક આહાર આપવો, અન્યથા તેની જીતિય શક્તિ માં ઘટાડો થાય છે અને વીર્યની ગુણવત્તામાં ઘટાડો થબાથી માદાનો ફ્લીનીકરણ આંક નીચો આવે છે.

ચુરિયા ટ્રીટમેન્ટ: (સુકાચારાનું પોષણ મૂલ્ય વધારવાની રીત) :

ખાસ કરીને જમીન વિહોણા - ગરીબ પશુપાલકો, બિન-ઉત્પાદક ભેસોને હલકી ગુણવત્તા વાળો ખોરાક આપતા હોય તે સ્વાભાવિક છે. ડાંગર નું પરાળ, ઘઉનું કુવણ વિગેરેથી પશુનું પેટ ભરાય છે, પરંતુ પોષણ મૂલ્ય અપૂરવાનું હોય છે. કારણકે આવા ચારા માં રેસાવાળા પદાર્થો, લીનિન, સિલિકા વિગેરે અપાચ્ય તત્ત્વો વધારે હોય છે તથા ઝનીજ તત્ત્વો, પ્રજીવકો અને નાત્રિન (પ્રોટીન) પદાર્થો ઓછી માત્રામાં હોય છે. આવા ધાસચારામાં જો ચુરિયા પ્રક્રિયા કરવામાં આવે તો ૫-૧૦ ટકા કુલ પાચ્ય તત્ત્વો અને ૨ થી ૩ ગાળું પ્રોટીનયુક્ત બને છે. ચાર કિ.ગ્રા. ચુરિયા ખાતર, ૬૦ લિ. પાણી માં ઓગાળી, ૧૦૦ કિ.ગ્રા. સૂકા ચારા ઉપર ધર્લવાડિયામાં પાણી ધાંટવાના જારા વડે પાણી નો છંટકવા કરીને ૨૧ દિવસ સુધી પ્લાસ્ટિકની ચાદરથી ઢાંકી ને રાખ્યા બાદ, ૧ વર્ષથી મોટી ઉમરના પશુના ખોરાકમાં ઉપયોગ કરી શકાય છે. આ રીતે ચુરિયા પ્રક્રિયા કરેલું ૧ કિ.ગ્રા. પરાળ ખવડાવવાથી ૨૫૦ ગ્રામ ઓછું દાણ આપીને પશુ નિભાવી શકાય છે અને ખોરાકીય ખર્ચમાં ઘટાડો કરી શકાય છે.

કુલ મિશ્રિત આહાર (ટોટલ મિશ્ર રાશન-TMR) ના ફાયદાઓ :

જે રીતે દૂધ એ સંપૂર્ણ આહાર છે તથા તેનું પાચન અને પોષણ મૂલ્ય વધારે છે, તે રીતે કુલ મિશ્રિત આહાર એ ખોરાકની એવી પદ્ધતિ છે કે જેમાં ખોરાકના દરેક ઘટકોને નાના ટુકડા કરીને, સપ્રમાણ ભેસીને એકી સાથે ખવડાવવાથી ખોરાક નો બગાડ ઓછો થાય છે, પાચ્યાના વધે છે, શક્તિનો વય ઓછો થાય છે, પશુને જરૂરી પોષણ મળી રહે છે અને તેથી ભેસની ઉત્પાદકતા વધે છે. મિથેન જેવા વાયુનું ઉત્સર્જન ઘટે છે તેથી પર્યાવરણની દિચિએ પણ ફાયદો થાય છે. પરંપરાગત ખોરાક પ્રકાલીની સરખામણી અ આ રીત થી ૧૦ થી ૧૫ ટકા સુધી ખોરાકીય ખર્ચ માં ઘટાડો કરી શકાય છે. ટી.એમ.આર. માં ૩૦ થી ૪૦ ટકા દાણ તથા ૬૦-૭૦ ટકા ધાંસચારાની માત્રા રાખવી જોઈએ. અર્થાત લીલો ચારો દ ૨%, ગોતર ૧ ૨%, પરાળ / કડબ ૧ ૩% તથા ૧ ૩% દાણ (૨૫% પ્રોટીન વાળું) રાખવાની ભલામણ છે. આમ, પોષક તત્ત્વોનું પ્રમાણ જોવામાં આવે તો ૧૦-૧૪% પ્રોટીન, ૧૬-૧૮% રેખાવાળા પદાર્થો, ૩-૮% ચરબી વાળા પદાર્થો, ૦.૭% કેલ્ચિયમ, ૦.૫% ફોસ્ફોરસ તથા ૧૦-૧ ૨ મેગાજુલ/કિ.ગ્રા. શક્તિ મળી રહે. આ ખોરાકમાં ગોળની રસી અથવા ઢીલો ગોળ ૫% સુધી ઉમેરવાથી ખોરાકનું પોષણ મૂલ્ય વધે છે તથા રૂચિકર/ ભાવે તેવો ખોરાક બને છે.

બાયપાસ ફેટનો ખોરાકમાં ઉપયોગથી થતાં ફાયદાઓ :

સામાન્ય રીતે પશુપાલકો પોતાના પશુઓની તંહુરસ્તી, વૃદ્ધિ - વિકાસ અને ઉત્પાદન વધારવા માટે તેથી અથવા ડાલડા ધી જેવા તૈલી પદાર્થો ખવડાવવાનો આચાર રાખતા હોય છે. પરંતુ ગાય, ભેસ, બળદ જેવા પાલતુ પશુઓમાં મોટું જઈ રુમેન (ઝેન) લીલા અને સૂકા દાણ ચારા (રેસાવાળા / ફાઈઝર) નું પાચન કરતું હોવાથી, તૈલી પદાર્થો તેના પાચનમાં વિક્ષેપ ઊભો કરે છે. આ તકલીફના નિવારણ માટે સંશોધનકારોએ બાયપાસ ફેટની શોધ કરી છે. બાયપાસ ફેટ એ લાંબી શૂંખલાવાળા ફેટી એસેડનું કેલ્ચિયમ કારો સાથેનું મિશ્રણ છે, જેના લીધે તેનું પાચન તથા શોષણ સીધું આંતરડા માં થાય છે અને જઈની પાચન કિયામાં વિક્ષેપ ઊભો થતો નથી. પરિણામ સ્વરૂપ પશુની પાચન કિયા વધારે સતેજ થાય છે અને ખોરાકનું શક્તિમાં રૂપાંતરણ વધારે ક્ષમતાથી થાય છે આથી પશુની વૃદ્ધિ, કાર્યક્ષમતા, ઉત્પાદન તથા પ્રજનન ક્ષમતામાં વધારો થાય છે.

બાયપાસ ફેટ ખોરાક માં ઉમેરવાથી (૧) તેમની શક્તિની જરૂરિયાત પૂરી પારી શકાય (૨) ભેસના વિયાશ સમયના ચયપચ્યના રોગો જેવાં કે સુવા રોગ અને ક્રીટોસીસ ને અટકાવી શકાય છે. (૩) ભેસ તેના મહત્વમાં દૂધ ઉત્પાદન લાંબો સમય સુધી જળવાઈ રહે છે. (૪) ભેસના દૂધમાં વધુ ફેટ અને અસ.એન.એફ ની ટકાવારી સાથે દૂધ ઉત્પાદન લાંબો સમય સુધી જળવાઈ રહે છે. (૫) વિયાશ પછી ભેસ ૬૦ દિવસમાં ગરભીમાં આવી ગાભણ થવાની શક્કાત્ય વધતાં બે વિયાશ વર્ષેનો ગાળો ઘટે છે. (૬) વધુ દૂધ આપીની ભેસોમાં વધુ ફેટ સ્વરૂપે શરીરની ચરબીનું ધોવાણ અટકાતું શરીરનો બાંધો જળવાઈ રહે છે. (૭) ભેસમાં દૂધનો વધારો આવતાં અને દૂધમાં ચરબીના ટકાનો વધારો થવાથી, પશુપાલકને આર્થિક રીતે ફાયદો થાય છે.

अत्रेना विभाग द्वारा करायेल सुरती भेंसोना एक अभतरा परथी जाणवा मળ्यु छे के भेंसोने वियाखना एक मास अगाउ दैनिक १३० ग्राम ना दरे तथा वियाख पछीना त्रश मास सुधी दैनिक दूध उत्पादनना १ लिटर दीठ ३० ग्रामना दरे “बायपास फँट” खवडाववाथी, भेंसनी खोराक ग्रहण क्षमतामां ४०० ग्राम/ दिवसनो वधारो थयो हतो. परिषामे दैनिक खोराकीय खर्चमां भेंस दीठ ३२ रुपिया वधारो थयो हतो. परंतु फँटदो गणवामां आवे तो भेंसो ना वजनमां त्रश मास मां २०.३ कि.ग्रा.नो वधारो थयो हतो. सरेराश दैनिक दूध उत्पादन मां ८७० ग्राम नो तथा सरेराश दूधनी फँटनी टकावारी मां १.२०% नो वधारो मालूम पडयो हतो. परिषाम स्वरूप अभतरा नी प्रत्येक भेंसोमां दूधनी आवकमां थयेल दैनिक वधारो ८७.०० रुपिया तथा चोम्हो नफो ६५.०० रुपिया थयो हतो. एटलु ज नहीं परंतु प्रजनन क्षमतामां पश फँटदो जेवा मण्यो हतो. अभतरानी भेंसोमां गर्भाशय निर्वतन माटे लागतो समय ७ दिवस ओछो थयो हतो. वियाख बाट फँटीथी सगर्भा थवा माटे लागता समय मां १२ दिवस नो घटाडो थयो हतो. वियाख बाट फँटीथी सगर्भा थवा माटे लागता समय (सर्विस परिषियड) मां १६ दिवसनो घटाडो जेवा मण्यो हतो. भेंसो ने सगर्भा थवा माटे जुरी वियर्दाननी संख्यामां पश घटाडो (१.२८) थयो हतो तथा तेना सगर्भा थवा ना दर मां २८% नो वधारो नोंधायो हतो. आम प्रत्येक भेंसवी थतो अंदाजित आर्थिक फँटदो कुल आशरे रुपिया २२१०/- थयो होवानुं जडायुं हतुं. आज प्रकारना अभतरा आणंदनी आजुबाजुना गामो (गोपालपुरा, सामरभा अने चिखोदरा) मां वियाख बाट भेंसोमां करवामां आवता, तेनु दूध उत्पादन अने केट वधवाथी, पशुपालकोने दैनिक २० थी ४० रुपिया नो फँटदो थतो होवानुं जडायुं हतुं.

बायपास प्रोटीननो खोराकमां उपयोगथी थतां फँटदाओ :

वागोषतां पशुओनां प्रथम जठर (रुमेन) मां रहेल भूक्षम ज्वाणुओ पशु आहार खास करीने खाण-दाण मां रहेलां प्रोटीननुं विघटन पोतानां निर्वांड माटे करे छे अने बदलामां पशुने घासचारानु पाचन करी जुरी पोषक तत्वो पूरा पारे छे. परंतु आ प्रकिया दरभ्यान खाण-दाणना विघटनथी तेनी पोषक मूल्यता घटे छे. बायपास प्रोटीन तांत्रिकता एक ओवो प्रयास छे के जेथी करीने जठरमां प्रोटीन विघटन पामे नहीं अने जठर प सार करीने अंतरडामां तेनु पाचन थर्द अंभीनो ओसिड स्वरूपे लोहीमां शोषणा पामे. आ प्रकारनी मावजतरी खवडावेला प्रोटीनमांथी पशुओने वधारे अंभीनो ओसिड मणे छे. अने ते पशुनी वृष्टि, प्रजनन अने दूध उत्पादनमां वधारो करे छे. आणंद कृषि युनिवेसिटी द्वारा हाथ धरवामां आवेला पशुपालकनां धर अंगाणी करेला अभतरा परथी फँटित थाय छे के, पंचमहाल ज्वलामां ७ थी १० मासनी उमरनी पापीओने बायपास प्रोटीनवाणु दाण (गुवार भरडे) खवडाववाथी वृद्धिदरमां ८५% वधारो अने खोराकीय खर्चमां १८% जेटलो घटाडो थयो हतो. पंचमहाल ज्वलानां गुडा, धोणी शामका अने पुनियावांट गामोमां भेंसोने बायपास प्रोटीनवाणु दाण खवडाववानी आटिवासी पशुपालकोने भेंस दीठ दैनिक २८ रुपियानी वधु आवक मणी हतो.

मिनरल भिक्षर खवडाववाना फँटदाओ :

अगाउ जडाव्या मुजब दरेक सर्वर्गनी भेंसने वधती-ओछी मात्रामां मिनरल भिक्षर अने भीहुं आपुं जेलीजे. अन्यथा शरीरनो विकास दुर्घाय छे, हाइड्रोन नभणा रहे छे. उछरती पाडीओ (लिफर) समयसर वेतर (गरभी) मां आवती नथी अथवा उथला मारे छे. वियाख बाट भेंस भोरी वेतरे आवे छे. तद-उपरांत दूध उत्पादन घटे छे, सुवानो अथवा पक्षघातनो रोग थाय छे, शरीरमां भनीजनी ऊषाप धरावता पशु औं माटी खाय छे, टिवाल चाटे छे तथा केटलीक वधत बिन खाध्य पदार्थो जेवाके चाम्दु, दोर्दु, मेली (ओर अथवा जर), छाण अथवा मण जेवी वस्तु पश खाय छे. आ भवी तकलीफीनु निवारण करवा माटे केलिथायम, फॉस्फरस जेवा मुख्य भनीज तत्वो तथा क्रोपर (तांबु), जसत कोषाल्ट, आयोडिन, आर्यन (लोह तत्व) तथा मेंगनीज, जेवा सूक्ष्म भनीज तत्वो धरावता मिनरल भिक्षर तथा विटामिन अे अने ती जेवा विटामिन वाणो पूरक आहार आपवा माटे भलामणा छे. खास करीने भेंसने चिलेटेड मिनरल भिक्षर खोराक साथे आपवाथी पंचमहाल, वडोदरा अने आणंद ज्वला ना घणा गामोमां भेंसोनी शारीरिक वृद्धि दर अने प्रजननना घणा प्रश्नो (जेवाके झतुऱ्हिनता, उथला मारवा वगेरे) नुं निराकरण थवानुं प्रयोगो उपरथी साबित थयेल छे तथा भेंसो समयसर गाभ्या थवाथी प्रथम वियाखनी उमर तथा बे वियाख वरयेनी गाणो नियंत्रित करवामां सक्षणता मणी हती.

अप्रचलित आहार :

सामान्य रीते अछतरी परिस्थितिमां अथवा बिन-उत्पादक जानवरोने अमुक खास किस्समां ओछा खर्च निभाववा माटे अमुक मर्यादा सुधी अप्रचलित खोराक, औगोलिक विस्तार अने झतु प्रभावे आपी शक्याय छे.

દા.ત. સૌરાષ્ટ્ર વિસ્તારમાં ગાંડા બાવળની શીંગો બાફીને દેનિક ૨ કિ.ગ્રા., દેશી બાવળના બીજની ચુની ૧ કિ.ગ્રા., પંચમહાલ વિસ્તારમાં મહુડાનો ખોળ ૧ કિ.ગ્રા. સુધી આપી શકાય છે. કેરીની ગોટલી પણ એક કી.ગ્રા સુધી આપી શકાય છે. દક્ષિણ ગુજરાતમાં શેરડીની ચમરી પણ આપવામાં આવે છે. રસોડાની આડ પેદાશ (અઠવાડ) પણ ૧૫% મર્યાદામાં આપી શકાય છે.

ખોરાકની મેરી અસર લિવારવાની કાળજી :

લીલી જુવાર કુમળી (નીંઘલ્યા પહેલાની) અવસ્થાએ ખવડાવી શકાય નહીં. અન્યથા જેરી અસર થાય છે. દુઃખિયા દાઢા ની અવસ્થાએ કાપીને ખવડાવી શકાય. લીલી ઓટ ધજપર્ષ બાદ જ કાપીને ખવડાવવાથી નાઈટ્રોટ ની જેરી અસર નિવારી શકાય છે. સુખાખુલના લીલા પાનમાં રહેલ માઈમોજીમ નામનાં નુકશાનકારક તત્વોની અસર નિવારવા માટે, ભેસોને આપવામાં આવતા કુલ લીલા ચારાના ત્રીજા ભાગથી ઓછો ચારો, આપવો જોઈએ. દક્ષિણ ગુજરાતના શેરડીનાં વાવેતર વિસ્તારના પશુપાલકોએ શેરડી ની ચમરીનો ઉપયોગ કરતી વખતે કુલ લીલા ચારાના ૫૦% થી ઓછી, શેરડીની લીલી ચમરી ખવડાવવી જોઈએ, જેથી ચમરીમાં રહેલ ઓકેલેટ નામના નુકશાનકારક તત્વોની અસર નિવારી શકાય છે. શાકભાજાના પાન જેવા કે કોબીજ, ફલાવર તથા બટાકાના પાનનો અન્ય લીલા ચારા સાથે મર્યાદીત માત્રામાં ઉપયોગ કરવો જોઈએ. જેરી રસાયણો તથા ખાતરનો છંટકાવ કરેલ લીલો ચારો ખોરાકમાં ના આવી જાય તેની કાળજી લેવી જોઈએ. કોહવાઈ ગયેલો કે કુગાઈ ગયેલો ખોરાક ખાવા માં ના આવી જાય તેની ખાસ તક્કેદારી રાખવી જોઈએ.

ઉપસંહાર :

આમ કોઈ પણ પશુની માફક સ્વામાચિક રીતે જ ભેસના નિભાવ ખર્ચમાં પણ ૭૦% ખર્ચ તેના ખોરાક પાછળ થતો હોય છે. આથી ઉપરોક્ત માહિતી મુજબ ભેસના વિવિધ વર્ત્તા તથા તબક્કાઓ મુજબ આયોજન પૂર્વક ખોરાક કરવામાં આવે તો ખોરાકીય ખર્ચમાં ઘટાડો થાય છે તથા પ્રજનન અને ઉત્પાદન ક્ષમતામાં વધારો થાય છે. આથી ખેડૂત/ પશુપાલકની આવક બમણી કરવામાં મદદરૂપ થાય છે.

સુરતી બફેલો લિઝર્ડ એસોકિએશન :

ગુજરાત રાજ્યનાં ભૌગોલિક અને આભોહવાની દ્રષ્ટિએ ઉત્તર ગુજરાત, દક્ષિણ ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને કર્યા વિસ્તાર પ્રમાણે અનુક્રમે મહેસાણી, સુરતી, જાફરાબાદી અને બજી ભેસોની નસ્લ નું અનુકૂલન થયેલ છે. મધ્ય ગુજરાતથી દક્ષિણ ગુજરાત વિસ્તારમાં માનવ વસ્તી ગીય છે અને ઔદ્યોગિક વિકાસ વધારે હોવાથી ઓછી જગ્યા અને ખર્ચ માં પોથાય તે રીતે મધ્યમ કદ ની સુરતી ભેસ નું અનુકૂલન થયેલ છે. પરંતુ વધારે દૂધ ઉત્પાદન માટે પશુપાલકો કુન્નિમ વીર્યદાન અપનાવતા, સુરતી ભેસોની માં મુરૂરી બુલ (સાંદ) નું બીજદાન થવાથી, પરિણામ સ્વરૂપ મહેસાણી ગુણો વાળા બચ્ચાઓનો જન્મ થાય છે. તદ-ઉપરાંત મહાનગરોમાં માંસની જરૂરિયાને લીધે જાણે અજાણો ઘણી સારી ઓલાદની પરંતુ બિન-ઉત્પાદક ભેસો કંતલખાને જાય છે. આથી સુરતી ભેસની સંખ્યા ભયજનક રીતે ઘટી રહી છે. એ હક્કીકતને લક્ષણાં રાખી ને સુરતી ભેસની જાળવણી તથા વિકાસ માટે, પશુપાલન ખાતું, ગુજરાત રાજ્ય, ગાંધીનગર દ્વારા “સુરતી બફેલો લિઝર્ડ એસોકિએશન ઓફ ગુજરાત”, યોજના આણંદ વેટરીનરી કોલેજ ખાતે અમલમાં મુકેલ છે. તે અંતર્ગત છેલ્લા લગભગ પાંચ વર્ષમાં આર.બી.આર.યુનિટ વિભાગ દ્વારા તાલીમ, મુલાકાત તથા તંદુરસત પાડી હરીકાઈ જેવા કાર્યક્રમો દ્વારા ૪૫૦૦ થી પણ વધારે પશુપાલકો/ ભેસ પાલકો; ને સુરતી ભેસ નાં વિકાસ તથા જાળવણી માટે પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવેલ છે. અતેના આર.બી.આર. યુનિટ ઉપરાંત રાજ્યમાં નવસારી કૃષિ યુનિવર્સિટી તથા ધામરોડ (સુરત પાસે) ખાતે પણ સુરતી ભેસના સંશોધન કેન્દ્રો આવેલ છે.

:: લેખકો ::

ડૉ. એન. પી. સરયેયા

સંશોધન વૈજ્ઞાનિક અને વડા
પ્રજનન શાસ્ત્ર સંશોધન એકમ
(આર.બી.આર.યુ.) આકૃષ્ય, આણંદ

ડૉ. ડી. સી. પટેલ

પ્રાધ્યાપક અને વડા
એનિમલ સાયન્સ વિભાગ
બી.એ.સી.એ., આણંદ કૃષિ યુનિવર્સિટી, આણંદ